

УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА ЯК ЧИННИК УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

ОКСАНА УСОВА,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства
Донецького державного університету управління

У статті подано особливості формування української національної культури кінця XIX - XX століть. Охарактеризовано розвиток культури за умови становлення української державності. Автор намагався простежити вплив національного суспільства на розвиток культури в конкретний історичний період.

Ключові слова: державність, духовна культура, історико-культурний розвиток, матеріальна культура, національна культура, нація, національна свідомість, національна самобутність, соціально-політична ситуація, суспільне функціонування.

Постановка проблеми. Історичне буття народу відбивається на його духовній і матеріальній культурі. Науково не досягнутою сферою й досі залишаються суть, роль і визначальні етапи еволюції української національної культури і національної свідомості. Упродовж віків характер українських державних структур значною мірою визначався рівнем культури та її національною своєрідністю. Натомість державність справляла значний вплив на суттєві аспекти культурного життя, напрям його розвитку. У періоди бездержавності збереження й розвиток національної культури були не лише стимулом для боротьби за самостійність, але й запорукою її успіху.

Стан вивчення проблеми. Сучасні українські філософи, політологи, історики, культурологи, як і їх попередники, приділяють велику увагу дослідженню ролі культури в розбудові державності (Д. Антонович, М. Грушевський, І. Дзюба, М. Жулинський, І. Огієнко, М. Стріха, Ю. Шевельов, М. Шульга, М. Яворський та ін.). Роль держави в розвитку самої культури взагалі і вплив національної держави на розвиток її національної культури зокрема розглядається в роботах В. Бублер, С. Завадського, Ю. Загоруйка, С. Лук'яненко, Б. Малиновського, Л. Новикової, Ю. Полунєва, В. Рубан, М. Рябчука, К. Султанова, К. Щоткіна та ін.

Метою статті є актуалізація проблеми, яка до сьогодні не досить ґрунтовно вивчена українськими філософами, істориками, культурологами і для нашої держави є актуальною - проблема взаємовпливу національної культури та національної державності.

Виклад основного матеріалу. Феномен української національної культури, по суті, комплексно майже не досліджувався українськими вченими. Хоча на початку XX століття, головним чином у 20-ті роки - у період українського відродження - учені намагалися розглянути в історичній перспективі формування національної культури як органічної складової становлення нації та національної самосвідомості. Дослідження ці полягали в інтенсивному накопиченні фактографічного матеріалу для синтетичних досліджень, апробуванні

теоретичних концепцій під кутом зору автономності історико-культурного процесу в Україні.

Українська історіографія 1920-х років була авторитетно забезпечена історичною школою М. Грушевського, яка в системі Всеукраїнської академії наук співіснувала з марксистською українською історіографією на чолі з Матвієм Яворським [2]. Це створило сприятливі умови для розвитку української історіографії та української культурології. Авторитетні вчені-культурологи Іван Огієнко і Дмитро Антонович полишили Україну на початку XX ст., що ускладнило ситуацію з дослідженням історії української культури. А саме Іван Огієнко закладав концептуальні положення в багату на факти систему історичного формування національної культури в контексті національно-визвольної боротьби українського народу за власну державність, а отже, і за можливість вільного розвитку своєї культури [10].

У новій соціально-історичній ситуації необхідно було переконати українців у самобутності національної культури й цим самим висунути вагомий аргумент у боротьбі за здобуття державності України. А отже, проблемі контексту української культури, взаємодії різноманітних тенденцій у сфері культури, взаємовпливів тощо не висувалися на передній план. Головним завданням учених було обґрунтування національної самобутності української культури, об'єктивне відтворення справжньої картини історико-культурного розвитку нації в усій складності його суперечностей, пошуків, боротьби й досягнень.

"Коротка культурна історія українського народу" І. Огієнка наголошувала на необхідності ідейно-концептуальної корекції добору й викладу явищ і тенденцій у національній культурі, зумовлену соціально-політичною ситуацією. Надія на виборення державності, досягнення необхідних умов для вільного розвитку національної культури підказувала Іванові Огієнку, що необхідно враховувати суспільні настрої й переживання. Отже, головний акцент у своїй "Короткій культурній історії українського народу" він робить на національній самобутності культури, на самостійному "визріванні

визначальних тенденцій її розвитку, на доведенні за допомогою численних фактів і документальних свідчень впливу української культури на культуру російську" [8, 10]. Цим самим руйнувався стереотип сприйняття української культури як культури, похідної від російської, культури залежної й вторинної. Крім того, стиль викладу був спрямований на підкреслення в сприйнятті слухачів і читачів драматичного стану української культури, яка протягом кількох століть не мала нормальних умов для свого розвитку та суспільного функціонування. А отже, виборення національної державності є необхідною історичною передумовою й гарантом нормального культурного процесу в Україні.

На основі розмежування двох головних протидоктрин у досліджуваній відбувалося формування нового національно-просвітницького варіанту української культури. Перша доктрина: українська культура - культура самобутня, зі своїми традиціями та специфічними особливостями розвитку; друга: українська культура - культура, що розвивалася в системі імперської російської культури і є її складовою частиною.

Важко було порушувати питання про державність України без обґрунтування й утвердження першої доктрини, витвореної на концептуальному дослідженні не лише всього комплексу культурного буття українського народу, але й історичного формування українського етносу, його політичної історії.

Ідея державності України - гарант вільного розвитку національної культури. Вона стимулює прагнення провідних культурних діячів увести українську культуру в систему західноєвропейської культури, активізувати інтеграцію національних традицій і європейських культурних новацій. Але для цього знадобився саме державний механізм як для захисту, збереження й розвитку національної культури, так і для екстраполяції культурних надбань українського народу у світову культурну систему.

На основі наукового аналізу історичного минулого, історико-культурної та ідеологічної спадщини, національних традицій, міжнародних відносин, соціально-економічних процесів необхідно здійснювати формування національної свідомості.

Необхідність наукового охоплення всього комплексу проблем, які поставали в процесі формування національної свідомості й становлення ідеології національного руху, усвідомлювали провідні українські науковці та культурні діячі. Основну увагу було звернено на історію України. Інтенсивний її розвиток як наукової дисципліни забезпечили в другій половині XIX століття О. М. Лазаревський, О. Я. Єфименко, В. Б. Антонович, М. С. Грушевський, Д. І. Яворницький [1].

Українознавство як комплексна наукова дисципліна поступово й цілеспрямовано виходить на європейські наукові рубежі, "втягуючи" у свою орбіту вчених інших країн, і цим самим посідає належне місце в контексті європейської науки і культури. У процесі входження української культури в систему європейського культурного відродження велику роль відіграло Наукове товариство ім. Шевченка у Львові (1873), яке продовжило на якісно вищому рівні традиції "Руської трійці" (1837) та "Галицько-Руської матиці" (1848).

Формування української національної культури слід розглядати в контексті історичного розвитку культур народів Європи, серед яких наші найближчі сусіди - поляки, чехи, словаки, які пройшли свій специфічний шлях формування нації й національної культури. Ми в Україні сьогодні лише наближаємося до комплексно-панорамного огляду історичного розвитку української культури. А для цього необхідно перебороти низку по-

рівняльно-психологічних стереотипів, пов'язаних із формуванням української нації, чітко визначити історико-культурні традиції, які роблять рельєфнішою національну самобутність народу, на кожному відтинку історичного буття "поставити" науково обґрунтовані "застереження" від містифікації явищ і подій, їх деформації, здійснюваної на догоду ідеологізованій істориками від влади концепції.

Посиленою політизацією українського життя, усвідомленням того, що політична боротьба за національну незалежність, за власну державність впливає ефективніше, ніж культура, на формування національної свідомості й консолідацію роз'єднаної імперіями нації характеризується кінець XIX - XX століття. Особливою тривогою українських політичних і культурних діячів є втрата національної єдності.

Українські політики й мислителі свої зусилля спрямували на формування національної свідомості як складової ланки процесу консолідації нації, усвідомивши загрозу денационалізації розчленованої нації. Визрівання національної свідомості здійснюється на домінанті визначальної національної ідеї як фактора ідейно-політичного. Такою ідеєю, спроможною консолідувати розділену націю й охопити всі види свідомості (політику, мораль, релігію, мистецтво) довгі роки була ідея незалежності України, виборювання державності для всього українського народу в його етнотериторіальних межах.

Паралельно точилася боротьба за захист національної культури, за розвиток української мови, літератури й мистецтва, міжнародних культурних контактів, яку не могла приглушити політична мета. Але українська культура, у XIX - XX ст. на жаль, не змогла органічно встати в систему східноєвропейських культур, а отже, не відіграла такої ролі, на яку вона могла претендувати. Брак повної державності зумовив брак державних механізмів забезпечення вільного розвитку національної культури, своєчасної її екстраполяції у світову культурну сферу, її репрезентацію в культурному сузір'ї інших народів. Аналізуючи непросту історію національної культури, ми змушені визнати, що саме брак власної держави є першопричиною неповного самовияву національної культури.

Українська культура кінця XIX - XX століття зазнала великого впливу цілого комплексу ідей, які сформували й своєрідну національну ідеологію, зорієнтовану на визрівання національної самосвідомості, і широко відкрили двері для динамічного входження в національну культуру європейських літературно-мистецьких жанрів, стилів і напрямів - імпресіонізму, модернізму, декадансу. Не випадково українську літературу на зламі XIX - XX століть наші західні колеги називають "літературою доби модернізму". Але певного оновлення, як це обіцяла духовна атмосфера 1920-х років, українська культура не зазнала. Національна культура не діє як цілісна система, оскільки пережила репресії, одержавлення культури, командно-адміністративне втручання в літературно-мистецький процес, поділ культурних цінностей за ідеологічними критеріями, деформацію естетичних смаків та ідеалів, спотворення естетичних ціннісних орієнтацій. Тому за роки радянської влади не було створено цілісної концепції розвитку української культури. Більше того, не вдалося навіть видати бодай коротенького курсу з історії української культури. Щоправда, була спроба створити історичний нарис "Українська культура" за редакцією К. Гуслистого, М. Рильського, С. Маслової з'явився навіть набірний примірник у 1944 році, але до читача ця праця з історії української культури так і не дійшла.

Створення об'єктивної концепції розвитку національної культури в умовах декретивно політизованого культурного й наукового життя в республіці, всесилля командно-адміністративної системи, цілеспрямованих ідеологічних приписів і настанов було неможливе. Несміливі наближення до істини, які порушували або ставили під сумнів ідеологізовані постулати - трактування певних історичних явищ, постатей і подій, каралися безжалюбно.

Об'єктивна історія української культури не могла бути створена в умовах владарювання державної історичної ідеології. У той же час була наявна власна, сформована в основних положеннях під час національного відродження в XIX столітті, концепція національної історії. Концепція українського історичного процесу, детально й усебічно обґрунтована у працях М. С. Грушевського, сприймалася переважно більшістю українських учених як Західної України, так і України Східної.

Вона була концептуальною основою багатьох праць, присвячених історико-культурному процесові в Україні, вияву об'єктивного спрямування розвитку культурно-художніх явищ.

Після визнання України незалежною державою українська культура переживає новий етап національного відродження. Зміни у сфері культури стали продовженням тих тенденцій і напрямів, які були започатковані в період "перебудови" й доповнені широким андеграундом. Творчий злет української культури був підготовлений національними процесами кінця XIX - початку XX ст., а зміни в сучасній українській культурі спираються на перервану культурно-модерністську традицію 1920-х років і демократизаційно-оновлюючу громадянську традицію 1960-х років як гілку альтернативної, національно спрямованої культури (Є. Сверстюк, І. Світличний, І. Дзюба та ін.) [3; 4; 7].

Нові імпульси для розвитку культури дає культурна трансформація, що триває в суспільстві. Її викликали нові духовні потреби, пробуджені зростаючим інтересом до національної культури, а також потоком нових вітчизняних і зарубіжних культурних цінностей.

Специфічною рисою розвитку української культури є діяльність ініціативно створюваних добровільних товариств, об'єднань, асоціацій різного спрямування, які поступово закладають важливе підґрунтя суспільства. Плідна співпраця значної частини цих об'єднань із різними зарубіжними культурними, науковими, освітніми інституціями сприяє входженню України в культурний європейський простір.

Здобутки діаспори дедалі повніше ініціюють культурні зміни в Україні, а досягнення літератури, мистецтва, науки збагачують скарбницю української культури. Нові форми культурної діяльності з'явилися в державних закладах культури, у комерційній мережі. Активізувалася діяльність "Товариства української мови" та "Просвіти" з виконання закону про мови, поширення та пропаганди цінностей національної культури. Дедалі більше уваги політичні партії приділяють у своїх програмах проблемам розвитку національної культури.

Такі установи Національної академії наук, як Інститут історії, Інститут мистецтвознавства, етнології і фольклористики ім. М. Рильського, Інститут археології, Інститут літератури, Інститут соціології, Інститут філософії присвячують свою роботу осмисленню шляхів розвитку української культури. За участю відомих учених Г. Д. Вервеса, І. М. Дзюби, М. І. Гончаренка, М. В. Поповича, П. П. Толочка та ін. опрацьовано кілька концепцій розвитку української культури [4; 7].

Дедалі більше усвідомлюється в суспільстві загальна потреба в культурі, оскільки саме вона здатна вплинути на поступ суспільства в цілому. Культура починає розумітись як найважливіший здобуток нації, її гідність і сутність, бо культура зберігає й утверджує національне існування.

Висновки

Життя соціуму відбувається в умовах державності, тому й взаємовпливи влади держави і влади культури є невід'ємною ознакою життя, а політика держави щодо культури - важливий, хоч і не основний, чинник культурного буття.

В умовах державності культура завжди репрезентована офіційною й неофіційною політикою. Неприятлива офіційна політика не означає відсутності культурного прогресу.

Загальні культурні тенденції в національному культурному полі завжди виявляють себе як об'єктивні фактори, незважаючи на історичні обставини.

Національна культура нерозривно пов'язана з наукою, мораллю, освітою, вона формує націю, звеличує її і творить їй неповторне духовне обличчя у своєрідному груповому портреті світової цивілізації. Оригінальне національне духовне обличчя українського народу буде витворене, оскільки його культура є своєрідним організатором національної самосвідомості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Борщак І. Ідея соборної України в минулому / І. Борщак. - Париж, 1923. - 354 с.
2. Грушевський М. Ілюстрована історія України / М. Грушевський. - К. : Либідь, 1990. - 632 с.
3. Дзюба І. Між культурою і політикою / І. Дзюба. - К., 1998. - 374 с.
4. Другий міжнародний конгрес українців (Історіографія, українознавство, етнологія, культура). - Л., 1994. - 128 с.
5. Жулинський М. Який дефіцит загрозливіший: енергоносіїв чи духовної енергії / М. Жулинський // Сучасність. - 1998. - № 11. - С. 107-116.
6. Концепція державної культурної політики. Основні положення // Культура і життя. - 1995. - № 3. - 21 січня. - С. 1-2.
7. Культурна політика: методологічні, правові, економічні проблеми: зб. наук. праць / О. А. Гриценко (ред.); Український центр культурних досліджень, Ін-т культурної політики. - К., 1995. - 64 с.
8. Лук'яненко С. Культурна сфера: під яким знаменом порятунку / С. Лук'яненко // Українська культура. - 1995. - 7 лютого. - С. 8.
9. Миропольська Н. Художня культура особистості / Н. Миропольська // Мистецтво та освіта. - 2000. - № 3. - С. 40.
10. Огієнко І. Українська культура. Коротка культурна історія українського народу / І. Огієнко. - К., 1991 (репринт). - 246 с.
11. Остапенко Е. Культура періоду реформування / Е. Остапенко. - К., 1997. 268 с.
12. Смолій В. А. Становлення української феодальної державності / В. А. Смолій, О. І. Гуржій // Укр. іст. журн. - 1990. - № 10. - С. 13.
13. Українська культура: історія і сучасність / [за ред. С. О. Черепанової]. - Львів : Світ, 1994. - 456 с.
14. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Д. Чижевський. - Тернопіль : МПП "Презент" ; ТОВ "Феміна", 1994. - 480 с.
15. Чернець В. Г. Українська культура і духовність: історико-теоретичний аспект / В. Г. Чернець. - К. : Вид-во уряду України, президента, законодавчої, виконавчої влади, 1999. - 109 с.
16. Шевельов Ю. В екскурсії, але не фізичній, а духовній. Шанс України / Ю. Шевельов // Сучасність. - 1999. - № 3. - С. 82-89.

№ 4 (111) травень-червень 2011 р.

O. Usova

UKRAINIAN CULTURE AS A FACTOR OF UKRAINIAN STATEHOOD

The article introduces the features of formation of the Ukrainian national culture of the 19th-20th centuries. Characterized by the development of culture during becoming of Ukrainian statehood. The author tried to trace the influence of the national society for the development of culture in a specific historical period.

Key words: statehood, spiritual culture, historical and cultural development, material culture, national culture, nation, national identity, social and political situation.

© O. Usova

Надійшла до редакції 23.05.2011

УДК 01(13):316.483

СОЦІАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ТРАНСЦЕДЕНТАЛЬНА УМОВА РАЦІОНАЛЬНОСТІ

ОЛЕКСАНДР БІЛОКОБИЛЬСЬКИЙ,

*доктор філософських наук, завідувач кафедри філософії**Державного університету інформатики і штучного інтелекту, м. Донецьк*

У статті обґрунтовується евристичність прагматичного підходу до соціальної ідентичності по-перше, для соціальної філософії, по-друге, для теорії свідомості та штучної свідомості. Показано, що відтворення граничних умов реалізації волі може наблизити епістемологів до розуміння сутності людського мислення та вплинути на оптимізацію сучасного соціального буття.

Ключові слова: Соціальна ідентичність, свідомість, штучна свідомість, раціональність.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Вивчення феномену соціальної ідентичності було запропоновано в різних площинах. У психологічних варіантах розуміння ідентичності робиться наголос на механізмах самовизначення [1], соціологічні дослідження в першу чергу підкреслюють приналежність особистості до певних соціальних класів та страт, виконання соціальних ролей [2], насамкінець, філософські інтерпретації ґрунтуються на збереженні власного "Я" людини [3]. Але ще за часів класичної доби європейського мислення було виокремлено дві складові людської розумності - інтелект пасивний та інтелект діючий. У добу релігійних суперечок навколо розуміння природи людини ця проблематика була переосмислена в дискусії про першість або розуму, або волі. Уявлення про своєрідний "центр" вольової дії в Новий час були артикульовані в концепті трансцендентальної апперцепції, який зафіксував саморозуміння людиною власної безперервності в часі. Саме ця умова здійснення розумного вибору та дії, що на ньому базується, є необхідною передумовою раціональності та пов'язана з суспільною ідентифікацією суб'єкта дії. Але соціальна ідентичність як трансцендентальна умова раціональності в науковому дискурсі тематизована ще не була. Саме таке науково-теоретичне обґрунтування соціальної ідентичності і є **метою** нашої розвідки.

Виклад основного матеріалу. Раніше нами була доведена залежність людської раціональності від

стратегій культурного сенсоутворення, а також експлікована залежність пануючих раціональних дискурсів сучасності від релігійної онтології [4]. Також українським дослідником В.С.Левицьким було доведено динамічний характер категорії "соціальна ідентичність", яка завжди спирається на певні дії, а не на внутрішні переконання [5]. Треба також підкреслити, що здійснення інтелектуальної діяльності неможливе без певним чином закріпленого центру цієї діяльності - людського "Я". Елементами цього центру є соціально легітимовані цілі й необхідність самозбереження у дії. Образи зовнішнього світу завжди напередзадані у формі релевантного контексту діяльності, а візуальна, звукова й інша інформація, що надходить ззовні, повинна тільки доповнювати (корегувати) ці образи. Очікування суб'єкта дії (обумовлені його цілями й умовами самозбереження) є першорядним чинником при отриманні інформації: ми не складаємо образи реальності з окремих чуттєвих елементів, швидше навпаки, робота аналізаторів підпорядковується нашим очікуванням.

Дійсно, розширення значеннєвого простору до людського (бо для тварин також треба визнати наявність "значеннєвих" меж, у яких вони успішно діють) передбачає конституювання середовища, що завжди виходить за межі почуттєвого наявного. З іншого боку, так само, як розум дитини не знає абстрактних істин (вигляд матері - не один з багатьох людських, але вигляд, що несе спокій і захист), людський розум взагалі

№ 4 (111) травень-червень 2011 р.